

Dimény-Haszmann Orsolya

„A SZÉKELY SZORGALOM ÉS IPARKODÁS VÁROSÁBAN” – BARTOS BOLDIZSÁR KELMEFESTŐ, SZÖVŐGYÁRAS MUNKÁLKODÁSA A 20. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

A csernátoni Haszmann Pál Múzeum állandó kiállításának helyet adó Damokos-kúria egyik termében szöttesek, a helyi viselet darabjai, varrottasok tekinthetők meg. A falakon olyan családi fotók vannak, amelyekeken ezek a ruhadarabok még a mindennapi vagy ünnepi viselet elemei. A kiállítás egy időutazás, ahol a háziipar és a textilipar termékei egyaránt fellelhetők. Az egyik falfelületen bekeretezett okleveleket, fotókat lehet szemügyre venni. Ennek a rétegeit kívánom felfejteni, valamint megnézni, milyen történet olvasható ki belőlük.

Amikor egy dokumentum archiválásra kerül, az egyben eredeti, elsődleges funkciójának a megszűnését/megszüntetését is jelenti. Azok a dokumentumok és állományok kerülnek az archívumokba, amelyek kikoptak a mindennapi használatból. Ebben az esetben a múzeumra bízták az adott család által fontosnak tartott iratok megőrzését, amikor azok már kikerültek a használatból, de a múlt egy fontos időszakát őrzik. Eldobni, elégetni nem akarják, a múzeumot tartják megfelelő helynek, ahol ezek az iratok megmaradnak, mintegy konzerválva a múlt ily módon lezárt szeletét. Az archiválás valaminek a lezárását, bizonyos értelemben elengedését (elfelejtését) jelenti,¹ másrészt éppen annak a pillanatnak, korszaknak a kimerevítését is. Michel Foucault definíciója szerint az archívum nem statikus tároló, mozgásban van, egymásra rakódó rétegei párbeszédbe kerülnek. Az archívum a vágyak és az identitás születésének helye, a levéltárak használóját a múlt megismerésének és birtokbavételének vágya hajtja.² Ebből kiindulva kezdtem el vizsgálni a múzeum egyik termékét az a bizonyos falfelületét, ahol oklevelek mellett néhány fénykép, egy névjegykártya, egy gyászjelentő és pár soros életrajz található. A hagyaték a Bartos családhoz köthető, pontosabban a névjegykártya tulajdonosa „BARTOS BOLDIZSÁR / kelmefestő, vegytisztító és gypajúfeldolgozó / telefon 65 / Kézdivásárhely”, a gyászjelentőből pedig megtudjuk,

hogy 1893. július 22-én született Csomortánban, Felsőháromszéken, és 1966. november 18-án hunyt el Kézdivásárhelyen. Mielőtt tovább bontanánk ki az életrajzára vonatkozó adatokat, már ebből a két dátumból kiindulva fontos leszögezni azt, hogy megélt egy századfordulót, végigélt két világháborút, a nagy gazdasági világválságot, a határmódosításokat, az államosítást. A huszadik század nagy fordulópontjai személyes életére, pályájának alakulására is nagy hatással voltak. Rövid életrajzából,³ amelyet szintén a kiállított oklevelek mellé helyeztek, megtudjuk azt is, hogy székely család fia, aki „az ipart kitanulta, majd Csomortánban, Budapesten, Galaccon, Debrecenben, Sátoraljaújhelyen, Brassóban és Bukarestben fejlesztette szaktudását.”⁴ A világháborúban a 2. közös ezredben az orosz és az olasz fronton harcolt. 1917-ben fogságba esett. Mint tizedes szerelt le, a II. ezüst vitézségi érem, a bronz vitézségi érem tulajdonosa. Első világháborús katonáskodásáról egy 1944-es újságcikkben olvashatunk, amikor már virágzó üzeme van Kézdivásárhelyen: „Ez a kézdivásárhelyi szücsmester az elmúlt világháborút három esztendei franciaországi internáltság és másfél évi olasz harctéri szolgálat után három kiló marmaládéval és egy köteg bakancsszíjjal zárta le, amit Triesztől Siófokig cipelt magával, s a Balaton mentén ötszázhusz koronáért értékesített. Idehaza Kézdivásárhelyt a maradék ötszáz koronából szücsműhelyt nyitott, az idegen megszállás huszonnégy esztendeje alatt három főtéri házat és ötven hold jó földet szerzett a kézdivásárhelyi határban.”⁵ Ugyancsak a kezdeti évekre, a vállalkozás 1919-es megnyitására utal a cikkíró az alábbi sorokkal: „Bartos Boldizsár üzemeinek alapításához 500 korona kölcsön szolgált alapul, amit 1919-ben az idegen megszállás előestéjén a kézdivásárhelyi hitelszövetkezet folyósított a törekvő festőlegénynek, aki a Máté Mihály- és Rusz József-féle telkek kétszobás házat fogadta ki kétségbeejtően reménytelen vállalkozása számára. De a kölcsönpenz,

¹ VAJDA András 2017, 17.

² Uo.

³ TÖRÖK Andor (szerk.) 1941, V, 15. (*A Székelyföld társadalma* fejezetben „mindazok szerepelnek, akik adatszolgáltatással

vagy megrendelésükkel a mű megjelenését lehetővé tették.”)

⁴ Uo.

⁵ *Székely Nép*, 1944. jún. 22., LXII/139, 3.

a székely becsület s a házhoz került asszony ernyedten szorgalma tempót diktált, és Bartos Boldizsár kezdett kijárogatni falura üzletfeleket szerezni.⁶ 1921-ben lett önálló mester. Az ipartestület választmányi tagja, részt vett a helyi kulturális, szociális, hazafias egyesületek tevékenységében.⁷ Az egész környék elismert szakteknitelye, jó nevű iparos. Üzeme modern, villanyerőre van berendezve, több embert foglalkoztat. Több ipari kiállításon is részt vesz, számos elismerést és kitüntetést kap munkájáért.

A neje Györgyakab Mária volt, hét lányuk született (1. ábra): Mária, Teréz, Margit, Erzsébet, Ilona, Gizella, Rozália. Ehhez szintén találunk kiegészítő adatokat az üzeme létesítésének 25. évfordulóján megjelent újságcikkben: „Bartos Boldizsáréknak éveken át minden esztendőben leánygyermekük született. 1924-ben Mária Laura született. 1925-ben Tercsike, 1926-ban Margitka, 1927-ben Erzsike, 1928-ba Ilike, 1934-ben Gizike és 1938-ban Rózsika. Az Isten áldását a Bartos házaspár a felfokozott munkakedven kívül azzal a gondos neveléssel hálálta meg, amit leánygyermekének biztosított. Mária Laura: Sepsiszentgyörgyön, Nagyszebenben és Nagyváradon végezte iskoláit. Tercsike: Sepsiszentgyörgyön, Nagyszebenben és Egerben az angol kisasszonyoknál végzett. Margitka: Nagyszeben után Egerben az angol kisasszonyoknál végzi az idén a kereskedelmit. Az idegen megszállás legsanyarúbb esztendeiben is vagyona került a gyermeksereg mintaszerű gondos nevelésére, de Isten áldása volt a házon, s a jól nevelt, okos gyermekekkel, a maga ragyogó színében itt áll a székely mintacsalád a nagyvállalattá fejlesztett Bartos-üzem élén a köz szolgálatában.”⁸ Visszatérve a múzeumban látható kiállításhoz, az ott kihelyezett rövid életrajz még egy fontos adatot tartalmaz, és pedig azt, hogy üzemét 1948. június 11-én államosították.

Összegezve az így kirajzolódó életpálya fontos állomásait, az életrajzból, a kiállított írott anyagból és a korabeli sajtóban talált adatokból az alábbi élettörténet olvasható ki: 1893 – születésének éve; 1917 – fogságba esik az első világháború idején; 1919 – megalapítja üzemét; 1921 – önálló mester lesz; 1933-ban aranyérmet kapott kelmefestészet- és gyapjufeldolgozás-kiállításáért az Erdélyi Gazdasági Egylet által szervezett mezőgazdasági, ipari- és kisállatkiállításon Sepsiszentgyörgyön (2–3. ábra).

A kézdivásárhelyi sajtóban a következő olvasható az eseményről: „A sepsiszentgyörgyi kiállítás kitüntetései. Az aug. 26–30 napjain az Erdélyi Gazdasági Egylet által a Háromszék megyei Gazdakörök Egyesülete, a vármegyei Mezőgazdasági Kamara és a Székely Nemzeti Múzeum támogatásával rendezett kiállításon városunkból és a Kézdi járásból – mint még említettük – igen kevés kiállító vett részt. Általában a mezőgazdasági és ipari kiállítás nem volt olyan arányú sem, mint a tavaly városunkban rendezett. Akik azonban kiállítottak, azok mind gyönyörű dolgokat mutattak be, és kitüntetésben is részesültek, és pedig városunkból és vidékünkéről a következők:

Állami aranyérmet nyert dr. Sinkovits Ottó szentkatolnai gazdasága.

Egyleti aranyérmet nyertek: az Erzsébet Árvaleányház, Bartos Boldizsár gyapjufésülő, fonó és festő telepe, Szemenyei György cipész, Szabó István utóda rézöntődéje, Eperjesi Albert gazdaköri alelnök, Siklódy Albert méhészetért, Hann Jakab mézeskalácsos városunkból, K. Bogdán Géza ny. erdőfőtanácsos martonfalvi birtokos (méhészeti, gazdasági és irodalmi érdemeket), Gróf Mikés Árminné zabolai háziipari tárgyaiért, Wittemberg S. Kálmán (Gelence) méhészeti kiállításáért, és felemlítjük még, mint városunk szülöttét, Bányai János geológus-tanárt, ki ásványvíz stb. gyűjteményeiért kapott aranyérmet.”

A lap külön írást is szentelt Bartos Boldizsár sikerének:

„Bartos Boldizsár sikere a kiállításon. Amint lapunk más helyén erről megemlékeztünk, Bartos Boldizsár kézdivásárhelyi kelmefestő a sepsiszentgyörgyi kiállításon aranyérmet nyert. Ez az esemény kikívánczolja az egyszerű beszámoló sűrű sorai közül, és örömmel írunk róla, mert egy törekvő iparos társunk diadala ez az aranyérem. Bartos Boldizsár szemünk előtt fejlődött és erősödött oly szép nívóra, hogy munkájával ma már versenyképesé lett az erdélyi piacon. Kitüntetései egymás után szaporodnak. A kézdivásárhelyi kiállítás után a sepsiszentgyörgyi aranyérem újabb elismerése egy székely iparos előretörő szorgalmának. Meleg szeretettel köszöntjük a mi részünkről is Bartos Boldizsárt.”⁹

1934. október 21. és 25. között Kézdivásárhelyen tartott kelme- és posztókiállításával első díjat nyert el (4. ábra). 1934. december 2. és 9. között Marosvá-

⁶ Uo.

⁷ Példa erre a tevékenységére ez a rövid tudósítás is: „Adakozások Székházunk alapjára. A Kelmefestő és Vegytisztító székház-alap javára az alábbi nemes adományozások folytak be: Bartos Boldizsár Kézdivásárhely 40 P[engő], Lengyel Károly Debrecen 30 P, Oprán György Budapest, Meizer István Székesfehérvár 20-20 P és Neumann Ignác és Fia Paks 10-10 P. A fenti nemes adományokat köszönettel rendeltetési helyére juttattuk.” (Kelmefestő

Újság, 1943. márc. 1., XX/3, 4.) Egy jegyzékben pedig: „Nyilvános köszönet a kézdivásárhelyi Múzeumnak adományozott tárgyakért. ... Bartos Boldizsár vegytisztító, 4 db Kossuth-bankó, 1 db régi gyászjelentés, 11 db okirat, 6 db régi acélnyomású kép”. (Székely Újság, 1932. szept. 4., XXIX/37, 4.)

⁸ BARÓTHY József 1944, 3.

⁹ Székely Újság, 1933. szept. 10., XXX/37, 3.

sárhelyen, a Marosvásárhelyi Iparkamara által szervezett vásáron ezüstérmét kapott (5. ábra) mint szövő¹⁰. 1937-ből is két oklevelet őriz a múzeum, egy ezüstérem bizonylatát, amelyet Baróton kapott (6. ábra), és egy tiszteletbeli oklevelet, amelyet azon év szeptemberében Szatmárnémetiben (7. ábra). Még egy diploma következik a sorban, pontosabban annak fénymásolata, 1942. január 26-i keltezéssel, ez pedig azt igazolja, hogy a Petőfi Társaság pártoló tagjainak sorába iktatta őt. Két évszámot emelünk még ki itt. Egyik 1948. június 11., amikor üzemét államosították, illetve 1966. november 18., halálának időpontja. Bartos Boldizsár 74 évet élt, ezalatt, mint jeleztük, kézdivásárhelyi kisiparos volt, aki virágzó kelmefestő, vegytisztító, fonó-szövő, gyapjúfeldolgozó üzemet működtetett 27 éven keresztül. A fenti számokat még kiegészíti Haszmann Pál Péter jegyzete, amelyet a Bartos-anyag dossziéjában találunk a múzeum levéltári gyűjteményében. Eszerint a még megőrződött családi iratokban talált utalást arra, hogy eredményesen szerepelt a Kézdivásárhelyen megrendezett kiállításon, ahol első díjat nyert 1932. október 16-án. Ez a diploma ténylegesen nem őrződött meg, de a korabeli sajtóban találni rá vonatkozó adatokat. A sajtó hosszú tudósítást hozott le az ipari kiállításról: „Az »ezermester« székely ünnepnapja. Impozáns lefolyású volt az első kézdivásárhelyi kiállítás. Közel tízezer ember nézte végig a kiállítást. Ünnepnapnak kell deklarálnunk Kézdivásárhely város és a kézdi járás székelységének ama megmozdulását, mely október 16-án, az első kézdivásárhelyi mezőgazdasági és ipari kiállítással a székely faj élni akarását, az »ezermester« székely alkotásvágát, fúró-faragó művészkészségét, a mintagazdálkodásban is megbámult praktikus gondolkodását emelte a nagy nyilvánosság fóruma elé. Megmozdult a székelység, és e kultur- és gazdasági megmozdulásában olyant produkált, amilyen még nem volt a Székelyföldön. Tizenhatodikát mindenki várta. A kiállítási helyiségekben folyt a munka, s az egész városban észlelhető volt a forgalom jövevény hatása. Megmozdult a falu és város, hogy megmutas-

sa, mire képes megértéssel és szorgalommal. Annak ellenére, hogy a készülődés alig néhány hete folyik, s így a rendezőség nem tudott kellő propagandát kifejteni, mégis impozáns megnyilatkozását láttuk fajunk élni akarásának. A kiállítás rendezésében Vásárhely tevékeny vezetői az érdem, akiknek munkáját a Mezőgazdasági Kamara is segítette anyagilag tízezer leuval ...Közel 10 000 főre becsülik az egész napon át a kiállítási osztályokon megfordult látogatókat.”¹¹ A tudósítást az október 30-i, 45. lapszámban folytatták, ebben található a Bartos Boldizsár első díjára vonatkozó adat is: „Az okt. 16-i kiállítás nyertesei. A múlt számunkban az október 16-i mezőgazdasági és ipari kiállításról szóló beszámolóinkban helyszűke miatt nem közölhettük teljes egészében a kitüntetettek névsorát. Ezt pótlólag most a díjnyertesek alábbi névsorát hozzuk. ...Szabók és kelmefestők: Mihály János és Kalith Géza I., Páll Sándor II. díj. Bartos Boldizsár kelmefestő I. díj”.¹² Hasonlóképpen elveszett az 1942-ben Budapesten nyert aranyéremről (9. ábra) szóló oklevél is.

A dosszié tartalmaz még öt fényképet és néhány iratmásolatot. Egyik egy levél 1940. november 12-i dátummal, amelyet Bartos Boldizsárnak címzett a Képesített Kelmefestő és Vegytisztító Mesterek Országos Egyesülete Budapestről. Ebből megtudjuk, hogy 10 pengőt fizetett be az egyesület pénztárába.¹³ Amellett, hogy nyugtázzák és köszönik a befizetett összeget, a levélben bensőséges hangnemben köszöntik a címzettet: „Levelére vonatkozólag engedje meg nekünk, hogy az abban foglalt igaz magyar érzések kisugárzása bennünket valamennyiünket a legnagyobb szeretettel vesz körül, és büszkén merjük mutatni azal a céllal, hogy a 22 éves elszakítás sem tudta a magyarból a hazaszeretetet kiölni, és mind megmaradt magyarnak.” Ugyanakkor a levél második részéből az is kiderül, hogy Bartos felajánlott egy kollekciót is munkáiból: „Köszönettel fogjuk venni az említett kollekciót is, és amennyiben csak módunkban lesz, arra törekszünk, hogy az ne csak pusztán bemutatás célját szolgálja, hanem gazdasági előnyére is lehes-

¹⁰ *Tesátor*.

¹¹ *Székely Újság*, 1932. okt. 23., XXIX/44, 1.

¹² Ua., 1932. okt. 30., XXIX/45, 2.

¹³ Erre vonatkozó adatok: „*Egyesületi nyugtázás*. Egyesületünknek pénztárába november hóban az alábbi befizetések folytak be: Szegedi Lajos, Nagy Károly, Gecseg Gyuláné Sopron, Hájtájer Gyula Szatmárnémeti, Szentesi János Tasnád, Rédely János Kiskunhalas, vitéz Sípos Sándor Bpest, Glöckner J. és Fia Szeged, Lukácsövits János, Nagy Károly, Bartos Boldizsár Kézdivásárhely, Himler Mór Pásztó, Czink György Kolozsvár, Pengő 10-10. Jády János Bolhó P. 8.–. Barwitiucus Ferenc, Bpest, Berecz Antal Nagybánya, Dugász Antal Szeged, Polák Miklós Komárom, Rakovszky László Léva P 5-5. Szombati Kálmán Füzesabony P. 3.– és Szabó László

Sepsiszentgyörgy P. 1,50. A fenti befizetéseket ezúton köszönettel nyugtázza a vezetőség.” (*Kelmefestő Újság*, 1940. dec. 1., XVII/12, 5.) Hasonló forrású információk 1942-ből: „*Egyesületi nyugtázás*. Egyesületünknek pénztárába január hóban az alábbi befizetések folytak be: Husvéth István Zombor, 30 P. Fürst Géza Mezőkövesd, Szentesi János Tasnád, Meszes János Kalocsa, Rucklender Jakab Marcali, Husvéth Lajos Veszprém, Farkas Tivadar és Fia Esztergom, özv. Szalay Jánosné Komárom, Süveges János Szarvas, Szabó Imre Kecskemét, Bartos Boldizsár Kézdivásárhely, Finzler Sándor Kolozsvár, 10-10 P. Szombati Kálmán Füzesabony 6 P. Pokorny Gyula Sopron és Dugasz Antal Szeged, 5-5 P. A fenti befizetéseket ezúton köszönettel nyugtázza a vezetőség.” (*Kelmefestő Újság*, 1942. febr. 1., XIX/2, 4.)

sen.” A dossziében másolatban megtalálható még az 1925. április 6-án kelt román útlevele – ebből az derül ki, hogy Magyarországra utazott –, valamint egy, a Sátoraljaújhelyi Általános Ipartestület által az ő nevére kelmefestői és vegytisztító segédként kiállított munkakönyv másolata, amelyet később látta-mozott bélyegzővel a Brassói Ipartestület is. Ebben a kis könyvben azt látjuk, hogy mely mestereknél inaskodott. Van még a dossziében egy 1940. május 8-i biztosító könyv¹⁴ és egy 1946. december 3-án kiállított mesterkönyv.¹⁵ Ezek mellett tartalmazza szakkönyvtára néhány kiadványa címlapjának másolatát is. Így a *Kelmefestő Újság* első évfolyamából az 1922. január 1-jei lapszámét és az 1942-es évfolyam fejlődését. Ez és a visszaemlékezések igazolják azt, hogy nemcsak jó mesterember volt, aki magas szinten művelte szakmáját, hanem napirenden volt a korabeli sajtóval és szakajtóval is, illetve szakkönyvtára is jelentős volt.

Egyik lánya, Szabó Iлона, Ica néni jó barátságot ápolt édesapámmal, Haszmann Pál Péterrel, aki sokszor kereste fel kézdivásárhelyi otthonában, Ica néni pedig előszeretettel mesélt gyerekkoráról, édesapjáról, az üzemről.¹⁶ Ezeket az adatokat felhasználva írt rövid tanulmányt Haszmann Pál Péter, amely 1997-ben jelent meg a kézdivásárhelyi múzeum 25. évfordulójára kiadott *Emlékkönyvben*.¹⁷ A következőkben ebből emelem be azokat a fontos elemeket, amelyek kiegészítik Bartos Boldizsár és a Bartos család kalandos élettörténetét. „Személyisége, tevékenysége Kézdivásárhely idősebb nemzedéke és a vidék emlékezetében mindmáig elevenen él. Jól működő üzeme az egykori Kézdivásárhely kisiparának sokszínűségét példázza” – kezdődik az írás, amelyből azt is megtudjuk, hogy Bartos Boldizsár a vidék¹⁸ harminckét településének gyapjútermelését használta fel fonalkészítésre, vagy szötte meg posztónak a piaci elvárásoknak megfelelően. Napjainkban, amikor a gazdák gyakorlatilag eldobják az értékes gyapjút, mert nincs, aki feldolgozza, még inkább felértékelődik Bartos tevékenysége, aki megoldotta vállalkozásával ezt a problémát, hírnevet szerezve termékeinek nemcsak a környéken, hanem távolabbi vidékeken is. A feldolgozott gyapjúmennyiség meghaladta évenként a hat-tíz tonnát. Ezek a számok visszaemlékezések alapján maradtak fenn, mivel üzemének könyvtári nyilvántartásai, adójegyzékei, évi mérlegei elkallódtak. Ez még inkább felértékeli annak a kevés

megmaradt írott anyagnak a szerepét, amelyet a csernatonai múzeum őriz és bemutat. A korabeli sajtóban nevére rákeresve szembetűnik, hogy mekkora hangsúlyt fektetett a reklámozásra, termékeinek vonzóvá tételére, hogy minél szélesebb közönséghez eljusson velük. Reklámjai elsősorban a *Székely Újság* hasábjain olvashatók, de a *Csiki Lapok*ban is megtalálhatók. Hangvétellükből érzékletesen kirajzolódik egyrészt a gazdaság állapota, helyzete, másrészt a divatos, az adott korra jellemző megszólítási mód érhető tetten ezekben a szövegekben. Magyarországon az 1867-es kiegyezést követő gazdasági fellendülés a reklám fejlődésének is kedvezett. A korabeli hirdetésszövegekben is megmutatkozik a gazdasági verseny fokozódása, ugyanis a közönség megnyerésére vagy éppen más vevőinek elhódítására általánosan használták a „legolcsóbb”, „jutányos árak”, „gazdagon felszerelt”, „dús választékban”, „legújabb divatú”, „páratlan siker”, „csak most” stb. kifejezéseket. Az adott környezetben pedig hamarosan szerep jutott a reklámszakmának is. Csizik Gyula az írja 1917-ben, hogy a reklám szót ötven évvel azelőtt senki sem ismerte, bár maga a tevékenység mindig is létezett, de nem tekintették külön szakmának, és nem illették külön névvel. Magyarországon a reklám csak az 1880-as évektől vált önálló gazdasági ággá. Az egyik első budapesti hirdetőirodát 1891-ben Blockner Izidor alapította, aki ezután tevékenységével és újító ötleteivel három évtizeden át meghatározó szerepet játszott a magyar reklámozás formálásában.¹⁹ Bartos Boldizsár üzemének reklámjai közül kiemelek néhányat. Elsőként kettőt az 1922-es évből, ezek egyikében verses, rímes sorokba szedték tevékenysége bemutatását: „Van szerencsém. De jó, hogy találkoztunk. Tudom, hogy Önnek van színehagyott ruhája és olyan is, amelynek színét nem szereti. Melegen ajánlom, hogy keresse fel BARTOS BOLDIZSÁR kelmefestő és vegytisztító intézetét K.vásárhelyt, ahol biztosítom Önt, hogy kitűnő és jó munkát fog kapni. Olcsó árakon dolgozik.”²⁰ „Ázsiában, Ázsiában / Sokan hálnak kolerában... / Mi is talán oda jutnánk, / Ha nem tartanók magunk tisztán! ... / Ha a ruhánk nem elég szép, / Nem kell messze mennünk ezér! ... / Mert Bartos Boldizsár festékével / Minden rossz bacillust kitessekel! ... / Megfesti és megtisztítja, / A kolerát kipusztítja. / Elküldi a másvilágra / S tisztán járunk a ruhánkba”²¹ 1922-ben még az élő emlékezet része az utolsó nagy kolerajárvány, amely Magyarországon 1872-ben tört

¹⁴ *Carnet de asigurare pe anii 1939-1942.*

¹⁵ *Carnet de meşter.*

¹⁶ Egyik ilyen, talán utolsó alkalommal, 2018 novemberében magam is elkísértem, az akkori visszaemlékezéseit rögzítettük, valamint újabb fotókkal egészült ki a már gyűjteményünkben levő anyag.

¹⁷ HASZMANN Pál 1997, 56–59.

¹⁸ Kézdivásárhely környéke.

¹⁹ SZABÓ-KÁKONYI Anett – PAPP-VÁRY Árpád, 2013, 345.

²⁰ *Székely Újság*, 1922. júl. 16., XIX/56, 2.

²¹ Ua., 1922. aug. 6., XIX/62, 2.

ki, de ugyanígy a világháború alatt a katonák körében tomboló hastífusz, kolera stb.²² Az 1925-ös év reklámszövege már egyszerűbb, a kor divatjára utaló szavakat találunk benne, mint amilyen a pliszírozás, ugyanakkor biztosítja a klienseket arról, hogy műhelye a kornak megfelelően át van alakítva: „Ruhafestő és vegytisztító intézetemet a mai igényeknek megfelelően átalakítottam és kibővítettem. Elvállalom bármilyen kényes szövetek, ruhák festését, vegytisztítását, férfiruhák vasalását. Készítek guvlerozást^[23] és pliserozást^[24].” Az 1931-es hirdetésekben már megjelenik a posztóványolás, filckalapok tisztítása, és hírt ad arról is, hogy műhelyét német gyártmányú gyapjufésülőkkel kibővítette. Itt ismét azt látjuk, hogy az adott kor igényeinek mindinkább megfelelő műhelyt alakított ki, folyamatosan fejlesztve gépeit, technológiáját: „Vegyileg tisztít és fest női és férfiruhákat, pliszérozást különböző mintákban készít, posztókat ványol, fest és présel többféle minőségben, női és férfi kiizzadt filz kalapokat tisztít anélkül, hogy formáját elveszítené, a legjutányosabb árban. – B[ecses] tudomására hozom, hogy műhelyemet német gyártmányú gyapjufésülőkkel kibővítettem. Bartos Boldizsár Târgul-Săcuiesc / KÉZDIVÁSÁRHELY”.²⁵ 1931-ben 1934-ig tartó gazdasági válság köszönt be Romániában, ez érződik a reklámokon is. A kormányzattól a magyarság semmilyen támogatásban nem részesült, így még azt is elveszítette, amit a gazdasági prosperitás időszakában nyert. Ekkor jelenik meg és követel állásokat az az új román munkás- és hivatalnokréteg, amelyet az 1920-as évek román nemzeti iskolapolitikája termelt ki. Ezzel a magyarság munkaerőpiaci pozíciói tovább romlottak. A következő, 1934–1938-as időszakot az antirevizionista mozgalmak határozták meg. A megváltozott nemzetközi helyzetre reagálva, Magyarország revíziós törekvéseivel szemben mintegy túszként kezelték a romániai kormányok a magyarságot. Folytatódott a magyar kisebbség gazdasági és nyelvhasználati pozícióinak és lehetőségeinek beszűkítése, illetve ellehetetlenítése.²⁶ 1934-ben rövidül a reklámszöveg, a lapban is kisebb helyet foglal el, mintegy lélektani hatásként elsőként kiemeli, hogy a cégvezető többszörösen kitüntetett személy, és hogy alacsony áron dolgozik: „Aranyéremmel többszörösen kitüntetve BARTOS BOLDIZSÁR mélyen le szállított árak mellett fest és vegyileg tisztít bárminő

kötött árut felelősség mellett. A nála készült posztóit a n[agy]é[rdemű] közönség szíves figyelmébe ajánlja.”²⁷ Az 1935-ös reklám is kiemeli, hogy a szolgáltatást, amelyet cége végez, olcsón vállalja. Ugyanakkor nagy választékban kaphatók nála házilag szőtt posztók: „Bőrkabát- és kelmefestést, valamint gyapjufésülést, fonást, posztóványolást, préselést olcsón vállal Bartos Boldizsár kelmefestő és vegytisztító. Háziszőtt posztók nagy választékban kaphatók!”²⁸ Szintén egy 1935-ös reklámban (10. ábra) olvashatjuk, hogy minta szerint kelim és perzsa szőnyegfonalat is készít, kopott bőrkabátot fest, és készít egészen apró pliszérozást is. Egy 1940-es reklámmal zárom a sort, ahol a „drágasági viszonyok” kapják a főszerepet. Ebben mintha a korábbi évek reklámszövegei lennének egybegyűrve, szavaiból a Bartos-műhely sokszínűsége köszön vissza, amely a nehézségek ellenére is próbálja kiszolgálni közönségét: „A nagyérdemű közönség becses figyelmébe ajánlom, hogy tekintettel a drágasági viszonyokra, vizsgálja meg régi letett ruhadarabjait, nem baj bárminő piszkos vagy színehagyott, mert a Bartos Boldizsár vegytisztító és kelmefestő üzemében újra hasznavehetővé lehet tenni, mivel ezáltal sok pénzt takarít meg. Guvlerozás és pliszérozás különböző mintákban. Úgyszintén 100 százalékos tiszta gyapjúból készült székely háziszőtt posztóim állanak a nagybecsű vevőközönség rendelkezésére Továbbá gyapjufésülést, fonást, ványolást, festést és préselést a legszebb kivitelben készítik. Kelim és perzsa fonalak, úgyszintén zsákszőnyeg varráshoz különböző színekben nagy választék. Aranyéremmel többszörösen kitüntetve.”²⁹

Haszmann Pál Péter írásából tudjuk, hogy Bartos Boldizsár évről évre növelte a termelését kelmefestőként és gyapjufeldolgozóként. 1921 és 1936 között jelentősen növekedett a tőkéje. Ebben az időben nagy tételben állított elő és forgalmazott gyapjúfonalat. Fontosabb termékei és szolgáltatásai ekkor a következők: gyapjúfonal, fésült gyapjúfonal-készítés, posztószőtt anyag, színes anyag, sima és mintázott posztó, finom gyapjuszövet sokféle mintával és színben szőve, ágytakaró és zsákanyag, padló- és faliszőnyeg, székely rokolyaanyag, vásznak, lepedőanyagok gyapotból és kenderből, abroszok, törülközők, kendők és sok másféle, alkalmi megrendelésre készített szőtt anyag. Alapanyagként 95 százalé-

²² A harctéri járványos betegségek közül tömegesen a tífusz különböző formái (kiütéses- és hastífusz), a kolera, a vérhas és a nemi betegségek voltak jelen. Erőteljesen terjedt a TBC, és bizonyos területeken (pl. Piave térsége) vesztélyt jelentett a malária is.

²³ Az álló pliszé (lásd a következő jegyzetben) szakmai neve *gouv-ré*, francia szó.

²⁴ A pliszé a szöveten vagy más kelmén kialakított éles hajtások sorozata, amit általában díszítő céllal hoznak létre ruhadarabokon (szoknyákon, blúzokon, gallérokön) vagy függönyökön, de

más anyagokon (pl. papír) műszaki célokra is (pl. szűrők, árnyékoló szerkezetek). A szó a francia *plissé* szóból ered, aminek jelentése: ráncos, redős.

²⁵ *Székely Újság*, 1931. jún. 28., XXVIII/28, 3.

²⁶ BÁRDI Nándor 2008, 90–91.

²⁷ *Székely Újság*, 1934. márc. 25., XXXI/13, 4.

²⁸ Ua., 1935. dec. 15., XXXII/51, 4.

²⁹ *Székely Újság*, 1940. máj. 5., XXXVII/19, 4.

ban gyapjút használt. Közlebbi és távolabbi piacokon is jelen volt termékeivel, mint Sepsiszentgyörgy, Brassó, Barót, Kolozsvár, Szatmárnémeti, Déva stb. Nemcsak a különböző piacok állandó látogatója volt, de jó minőségű portékáit árusították Kézdivásárhelyen és más városok üzleteiben is, megrendelésre pedig intézmények számára is szállított.

1940. augusztus 30-án Magyarország gazdaságilag elmaradott területekkel gyarapodott, Trianon után ugyanis az erdélyi gazdaság gyökeresen megváltozott. Nagy-Románia gazdaságpolitikájában az „integrális nacionalizmus” került előtérbe, elsősorban a román lakosság érdekeit érvényesítve. Ennek következtében az egyes vidékek gazdasági helyzete sem alakult egyformán: egyesek látványosan fejlődtek, míg mások, mint például a magyarlakta Székelyföld, a romlás irányába haladtak. A második bécsi döntés után a magyar állam megkezdte az új területek integrációját.³⁰ 1940 és 1944 között Bartos üzemének termelékenysége is fellendült (11–14. ábra). Akkoriban 40–50 személyt is foglalkoztatott, az adminisztratív feladatokat könyvelő és gépíró látta el. A foglalkozásszerkezetet tekintve azokban az években a város lakossága főleg az ipar és kereskedelem terén talált magának megélhetést. Amíg a vármegye lakosságának túlnyomó része östermelő volt (a falun élő aktív lakosság 80%-a), addig a városi lakosoknak csak kis hányada foglalkozott földműveléssel. A városi polgárok legtöbbször a kisiparban, valamint nem elhanyagolható mértékben az adminisztratív szférában helyezkedett el. Kézdivásárhelyen a kereső lakosság 32%-a dogozott az ipari ágazatok valamelyikében.³¹

Az 1943-as év sajtójából (*Kézdivásárhelyi képeslapok* rovat) arról értesülünk, hogy: „A szerény keretek között indult ipari műhely helyébe emeletes gyári épület épült, melynek egyik része alsó termeiben melegfürdő-helyiségek is lesznek.”³² Egy másik újságcikk (*A jól végzett munkát ünnepelték Kézdivásárhelyen*) a témában ugyanerről tudósít: „Megkapó, kedves ün-

nepséggel avatták fel Kézdivásárhelyen az új gőzfürdőt, amelyet tulajdonképpen egy gyári üzem, a Bartos Boldizsár-féle kelmefestő- és szövőgyár keretében nyitottak meg.”³³ Felkaphatjuk a fejünket arra, hogy miért is kellett gőzfürdőt kialakítani egy kelmefestő- és szövőműhelyben. A két cikk után a korabeli sajtóban kutakodva kikerekedik a teljes történet. Az 1943-as cikkek és két 1928-ban kelt írás segítségével megérthetjük az elsöre furcsának tűnő gőzfürdő-ügyet. Idézzünk még az 1943-as cikkekből: „*Új gőzfürdőt avattak Kézdivásárhelyen. ...A kis székely városnak egyáltalában nem volt közfürdője, és éppen olyan régi kívánság volt gőzfürdő létesítése.*”³⁴ „A régi világban jól menő gőzfürdője volt a székely városkának, a fürdőt azonban a román megszállás első esztendejében a nagy részvétlenség és ráfizetés miatt meg kellett szüntetnie. Később kísérleteztek az újabb gőzfürdő felállításával. Úgy volt, hogy a városháza melletti üres telken, amelyből aztán virágoskertet csináltak, fogják a városi gőzfürdőt felépíteni.”³⁵ Vissza-keresve a korábbi évek vonatkozó írásaira, két cikket találtam az 1928-as sajtóban, egyik egy pamflet,³⁶ amely szerint leszerelik a gőzfürdőt, eladják alkatrészeit, a másik egy olvasói levél, amely szintén ironikus hangnemben közli, hogy a kézdivásárhelyiek kénytelenek Brassóba járni fürödni: „A múlt napok egyikén, mikor Brassóban találkoztunk, azt ígértem Neked, hogy azt az okot, amiért kénytelen voltam családotól Brassóba utazni, a lap útján fogom szíves tudomásodra hozni. Mosolyogjatok bár, és ne vessetek ki engem, de valóságot kell mondanom. Én és a családom fürdeni voltunk Brassóban, íme, ez a szomorú valóság. Ez az, amit én akkor nem akartam megmondani. Azonban ez bármennyire is nevetségesen hangzik, inkább szomorú, mint vicces. Nemcsak én, hanem számosan vannak itt, Vásárhelyen olyanok, kiknek nem adatott anyagi tehetség ahhoz, hogy fürdősobát rendezzünk be, hiszen jelen pénzügyi viszonyaink között egy fürdőkád megvásárlása már tel-

³⁰ TÓTH-BARTHOS András 2006, 107.

³¹ Uő 2011, 355.

³² *Székely Nép*, 1943. jan. 9., LXI/6, 5.

³³ Ua., 1943. jan. 28., LXI/22, 4.

³⁴ *Székely Szó*, 1943. ápr. 9., III/80, 6.

³⁵ Mint a 32. jegyzet.

³⁶ Legalább jegyzetben: „*Eladják a gőzfürdőt.* ...Olyan gyorsan haladunk, annyira lelkiismeretesen szívére veszi városunk az idegenforgalom emelésére irányuló propagandát, hogy egyértelműleg el lett határozva, miszerint csupa udvariasságból egyáltalán nem fogunk fürödni, és ezután csak az idegenek, na és ezek közül is csak akik sok pénzt hoznak, azok jutnak fürdőhöz. Azonban, mivel idegen csakis gyógyfürdőt használ majd annak idején, hát ebből következik a helyes üzleti levonás, amiből ismét megszületik egy újsághirdetés a *Brassói Lapok*ban, miszerint a kézdivásárhelyi gőzfürdő teljes felszerelése eladó. Ugyan, ugyan... Be

akarnak ugratni minket. Minket, kézdivásárhelyieket akarnak megfélemlíteni azzal, hogy leszereltetik a gőzfürdőt? Uraim! – Nem lehet... Ahogy 10 év óta meg tudunk lenni gőz nélkül is, fürdő nélkül is – egész nyugodtak lehetnek az urak, hogy mi ezután is meg leszünk – ha fürödve nem is –, de jól élve, jól tartva, és nem külsőleg, hanem belsőleg öblögetve, kúrálva. Tö-lünk ugyan lehet akármi vagy akármicsooda is a gőzfürdő helyén, mert ide-oda latolgatva is a dolgot, nem a fürdő a fontos, hanem a kultúra. A kultúra pedig lehet piros festékes is, púderos is, háj-zsíros is, és legalább mutatós, tartós, olcsó, és igen jó takarója annak, amit esetleg gőzzel kellene leültessen az ember magáról. Tehát még egyszer visszatérve vízre és gőzre – leszögeztetik a valót, hogy ha olyan fontos, akár a Torja-patakát, a Kászon vizét is el lehet adni, nekünk, a mi igényeinknek teljesen megfelel, ha megmarad a Rácok-pataka. -lőffff (Székely Újság, 1928. máj. 20., XXVI/21, 2.)

jes családi csődöt jelentene. Mosogató dézsába már a legkisebb fiam sem fér bele, nemhogy jómagam”.³⁷ Azt, hogy a gőzfürdő ügye foglalkoztatta a közvéleményt, még egy 1934-es írással is szemléltetem: „Gőz- és kádfürdő. Kézdivásárhely város úgy a maga, mint vidéke lakosságának szíve mélységes fájdalommal tudatja, hogy az egészséghez, higiéniához fűzött utolsó reménye, hagyománya, a kézdivásárhelyi Gőz- és kádfürdő áldásos életének derekán, ez év január 29-én, a nemtörődomség kényszerítő hatása alatt, ócskavasnak ajánlotta kazán lelkét. A megboldogult kihűlt tetemét a napokban boncolták fel, s hideg csöveit a Kézdivásárhelyi Takarékpénztár Nagytekin-tetű Igazgatósági ülésén elhangzott „gyásztisztelet” után az összes vasalkatrészekkel együtt ócskavasként Brassóba szállították... A kegyelem Istene terjessze ki irgalmát a könnyelmű elprédálók lelkiismerete felett, hogy drága halottunk háza tája ne lehessen csendes, s izzadt sportingek gőzölögghessenek az öröm sugará-ban fürdő arcok tulajdonosain! Az Urak örökké vilá-gos elméje fényeskedjék Neki!... Kézdivásárhely, 1934. febr. 2. [Aláírás:] A fekete város”³⁸ Ez a történet is bizonyítja, hogy Bartos Boldizsár amellet, hogy jól működő vállalkozást vezetett, a legvirágzóbb években akár hetven személynek is állást biztosítva, a közügyekkel is élénken foglalkozott, ténylegesen tett a városáért.

1944 és 1948 között fokozatosan szűkült terme-lői tevékenysége. Az infláció, a nyersanyagok drágu-lása és a megnövekedett adóteher nehezítették mun-káját. Az adózására vonatkozó adatokat a *Székely Nép* 1944-es lapszámában találunk: „Üzemei után

Bartos Boldizsár 1941-ben ezerkilencszázegy pengő egyenes adót fizetett, 1942-ben kétezer-kilencszáz pengőt, 1943-ban már harmincötezer-ötszáz pen-gőt, 1944-ben pedig hetvenhétezer pengőt, s ezáltal a székely iparos város egyik legnagyobb adófizetője lett. A húszszorosan emelkedő adótételeket csupán papírjövedelem támasztja alá.”³⁹ 1944-ben azonban még virágzott az üzeme, amely akkor ünnepelte ne-gyedszázados fennállását. Az idézett hosszú cikk⁴⁰ emlékezett meg erről az eseményről is, visszatekintve a kezdetekre, olyan kérdéssel kezdve, amelyből az ol-vasó megtudhat jó pár adatot Bartos életére vonat-kozáon: „Hogyan lesz három kiló gyümölcsből és száz bakancsszűjből ötven hold föld és három főtéri emeletes ház. Iparüzem, amelyet tulajdonosa negyed évszázaddal ezelőtt ötszáz kölcsön koronával alapí-tott, s ma hetven embert foglalkoztat.” A cikkíró az üzem fennállását 1919-es dátumhoz köti, de fentebb már jeleztük, hogy az írott forrásokból kiderül: Bar-tos Boldizsár 1921-ben vált önálló mesterré, így vál-lalkozása valójában 1946-ban jubilált. Arról, hogy ők ezt a dátumot fontosnak tartották, a fotóalbumban talált fényképek tanúskodnak. Mellékeljük a Bog-dán Elemér fényképész által 1946. november 30-án, a tényleges 25 éves jubileum alkalmával készült fotó-ka-t (15–17. ábra).

Az államosításkor Bartos Boldizsárt minden va-gyonától, gyáratól, de még lakóházától is megfosztották. Üzemét (18–19. ábra) leszerelték, gépeit széthordták, ezek egy része Kovásznán kallódott el. A régi felszerelések közül csupán egy csavarógép ma-radt meg.⁴¹

Dimény-Haszmann Orsolya – Csernátoni Haszmann Pál Múzeum, Csernáton, Múzeum utca, 56., RO-527070;
haszmannorsi@yahoo.com

³⁷ A *Levél kommentár nélkül* folytatása is megérdemli, hogy legalább jegyzetben beidézük: „tehát egyetlen kivezető út a tisztasághoz csak oda vezet, hogy ha akad egy félpotya autó, Brassóba rándulunk havonta egyszer, és a jó vásárhelyi port lemossuk magunkról. Miért van ez így? Ne kérdezd, hiszen ti éppen úgy tudjátok, mint mi, azonban csináljatok valamit, hogy itthon is meg tudjunk fürdeni télen is, mikor már sem a strandon, sem a Fortyogón nem tanácsos a fürdés, hanem... régi időkől úgy dereng nekem, hogy még nagyapámék regéltek valamit a vásárhelyi gőzfürdőről, ami úgy látszik, lévén ma már nem üzlet – tehát »meghalta magát«. Ássátok ki ezt a régi, öreg fürdőt,

mert hidd el, öregem, szükséges lenne egy nagymosás külsőleg is sokaknak, kik szimpatikus városunk lakosságát képezik. Csináljatok egy modern gőzfürdőt, ahová mindenki szívesen megy, amelyre aztán ráfizetni nem is lehet. Remélve, hogy ebbe az ásatásba nem törik bele a bicskátok, maradok őszinte tisztelettel: Aláírás”. (*Székely Újság*, 1928. nov. 11., XXV/46, 1.)

³⁸ *Székelyföld*, 1934. febr. 4., IV/10, 3.

³⁹ BARÓTHY József 1944

⁴⁰ Uo.

⁴¹ HASZMANN Pál Péter 1997, 58.

Irodalom

- BARÓTHY József
1944 A székely szorgalom és iparkodás városában, *Székely Nép*, 1944. jún. 22., LXII/139, 3–4.
- BÁRDI Nándor
2008 A romániai magyar kisebbség a két világháború között, in: *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században* (szerk. Bárdi Nándor, Fedinec Csilla, Szarka László), MTA Kisebbségkutató Intézet, Gondolat, Budapest, 90–97.
- HASZMANN Pál
1997 Ipartörténeti hagyományok Kézdivásárhelyen, in: *Emlékkönyv – Kézdivásárhely. A kézdivásárhelyi múzeum 25. évfordulójára*, Médium, Sepsiszentgyörgy, 55–59.
- LÁZÁR Károly
2016 Pliszé, pliszírozás, *Magyar textiltechnika: textilipar, ruhaipar, textiltisztítás*, LXVIII/4, 15–18.
- SZABÓ-KÁKONYI Anett – PAPP-VÁRY Árpád
2013 *A magyar reklámtudomány kezdetei az 1910-es, 1920-as években és mai napig tartó hatásuk*, Komárom, 344–358.
- TÓTH-BARTOS András
2006 Háromszék vármegye gazdaságának fejlesztésére tett próbálkozások 1940–1944 között, *Limes*, XIX/2, 107–116.
2011 Adatok Kézdivásárhely 1940–1944 közötti történetéhez, *Acta Siculica 2011*, 355–371.
- TÖRÖK Andor (szerk.)
1941 *Székelyföld írásban és képen*, Kaláka, Budapest.
- VAJDA András
2017 Az archívum mint a kulturális emlékezet és az örökségképzés helyszíne, in: *Örökség, archívum és reprezentáció (Krizsa Könyvek 40.)*, Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 11–28.

Un antreprenor din Târgu Secuiesc (jud. Treiscaune) în prima jumătate a sec. al XX-lea: colecția de documente privind industriașul Boldizsár Bartos

(Rezumat)

Între documentele arhivate în Muzeul „Haszmann Pál” din Cernat, colecția de documente privind industriașul Boldizsár Bartos (1893-1966) din Târgu Secuiesc constituie o mărturie reprezentativă pentru viața și activitatea păturii de antreprenori mici și mijlocii din orașul de atunci. Boldizsár Bartos s-a născut într-un sat din apropiere, a însușit cunoștințele profesionale necesare în Ungaria și România, și-a întemeiat întreprinderea în 1921. Într-un sfert de secol, a ajuns să lucreze cu 70 de angajați. În afara atelierului de dărăcit lână, a boiangeriei și a curățătoriei, etc., a reîntemeiat baia publică orășenească, a folosit un marketing conform epocii, a participat la expozițiile economice și, înainte de toate, și-a crescut cele șapte fete, asigurându-le educație și școli bune. La naționalizarea din 1948 i s-a confiscat toată averea, până și locuința. Mașinile au fost dezasamblate și s-au pierdut.

Boldizsár Bartos: A Kézdivásárhely / Târgu Secuiesc Entrepreneur from the First Half of the 20th Century

(Abstract)

The archived documents concerning Boldizsár Bartos (1893–1966) held at the Haszmann Pál Museum of Csernát (Cernat, Covasna County) constitute representative testimonies of how the erstwhile small and medium-sized enterprises of Kézdivásárhely used to emerge and operate. Born in a nearby village and having learned his trade in Hungary and Romania, Bartos started his business in 1921 and developed it into a company with seventy employees over the course of the subsequent quarter of a century. Besides combing, weaving and dyeing wool, his business offered dry cleaning services and it managed the local public bathhouse that Bartos had reopened. He employed state-of-the-art marketing strategies, was a regular participant of trade exhibitions and, above all else, he raised seven daughters, ensuring that they all received proper schooling. During the nationalisations of 1948, his assets, including his apartment, were seized, his plant was disestablished and its machinery disassembled and then lost altogether.

1. ábra Családi fénykép – feleségével és hét lányával

2. ábra 1933-ban munkájáért aranyérmét kapott Sepsiszentgyörgyön

5. ábra Marosvásárhelyen ezüstéremmel ismerték el munkáját

6. ábra 1937-ben Baróton lett ezüstérmes a szövőgyáras munkájáért

7. ábra A Szatmárnémeti Iparkamara oklevele 1937-ből

8. ábra Bartos Boldizsár a Szatmárnémetiben megrendezett kiállításon

9. ábra 1942-ben részt vett a budapesti kiállításon, ahol aranyérmet kapott

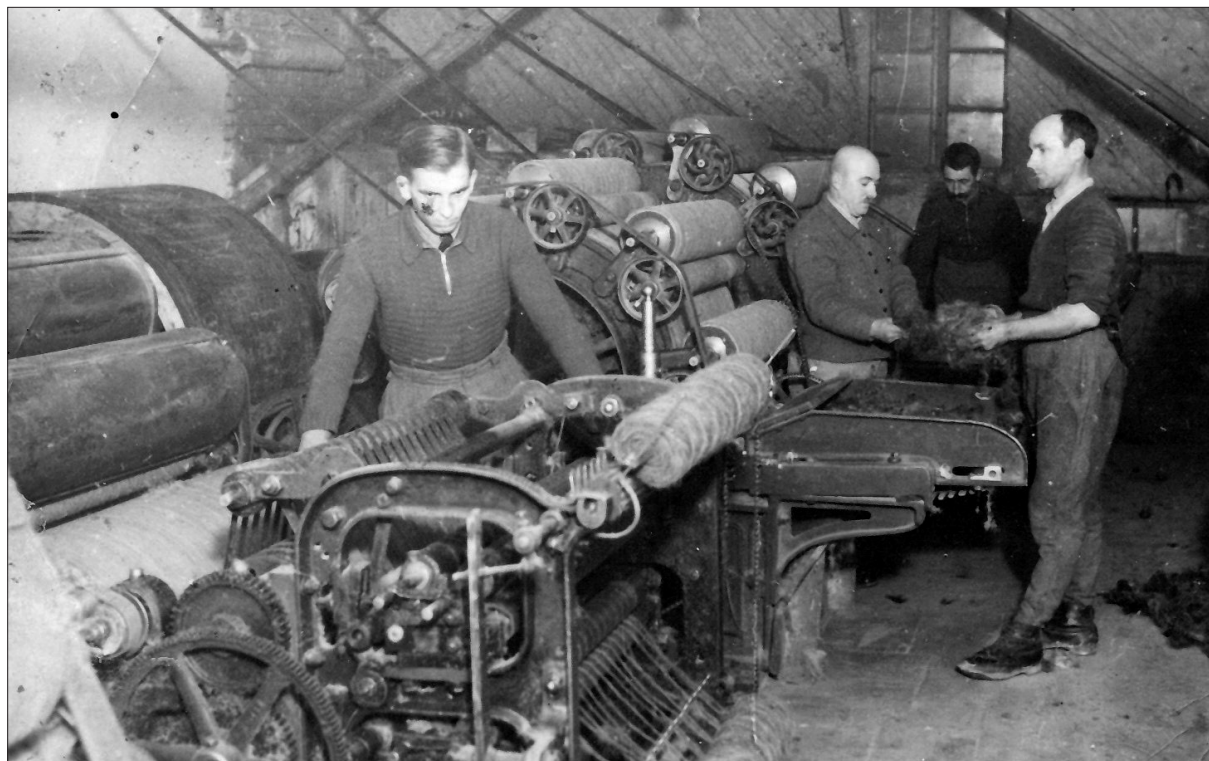
10. ábra 1938. július 7. („Bartos úréknak Héjja Ferenc, Kézdivásárhely”)

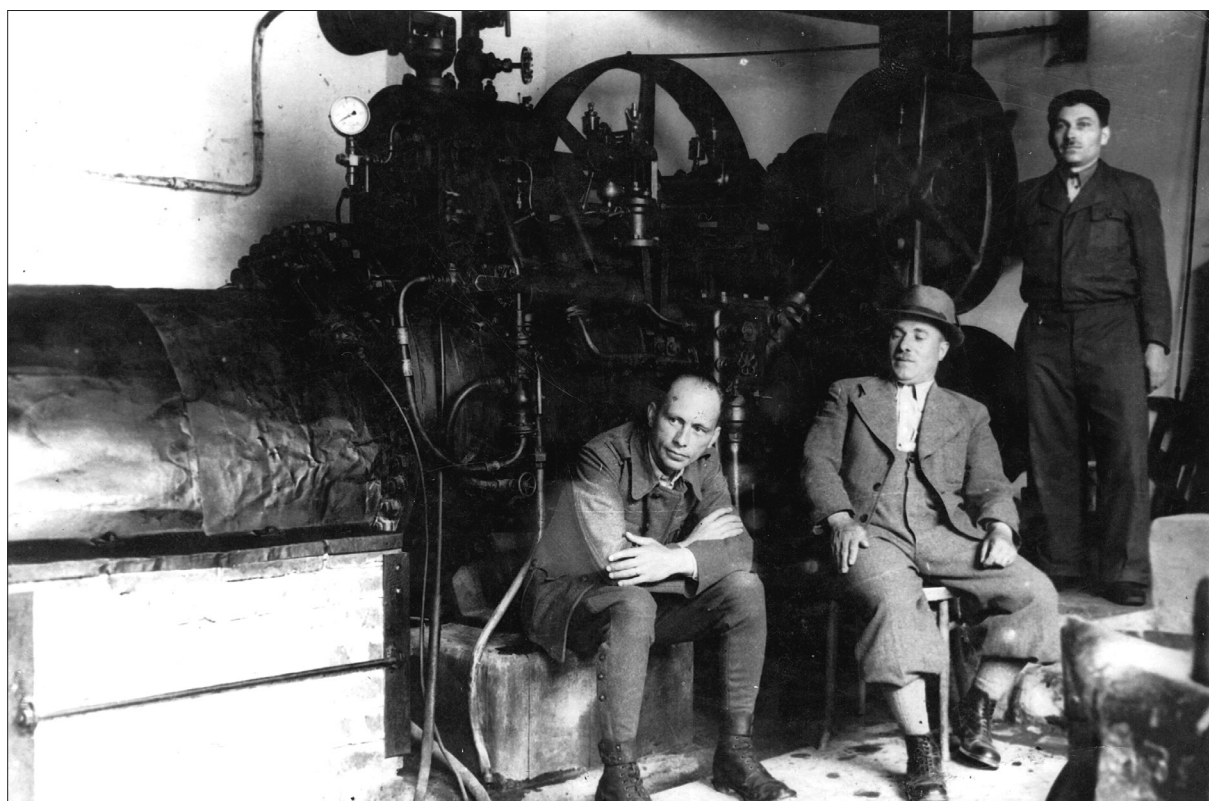
11. ábra A szövőde 1942-ben

12. ábra Gyapjúfésülő gépsor (1942)

13. ábra Előfonal-készítő gépsor (1942)

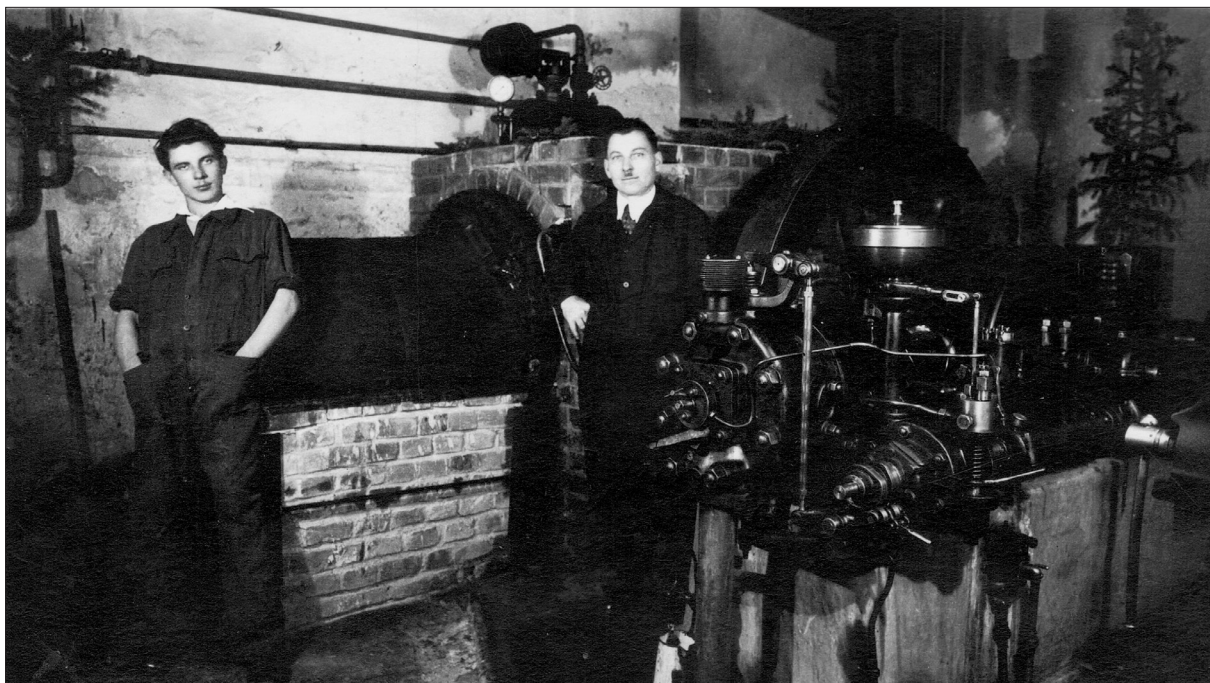
14. ábra 1943. június 10. – Az üzemhez használt gépi erőt gőzfürdő működtetésére is hasznosították

15. ábra 1946. november 30. – 25 éves jubileum (Bogdán Elemér fotója)

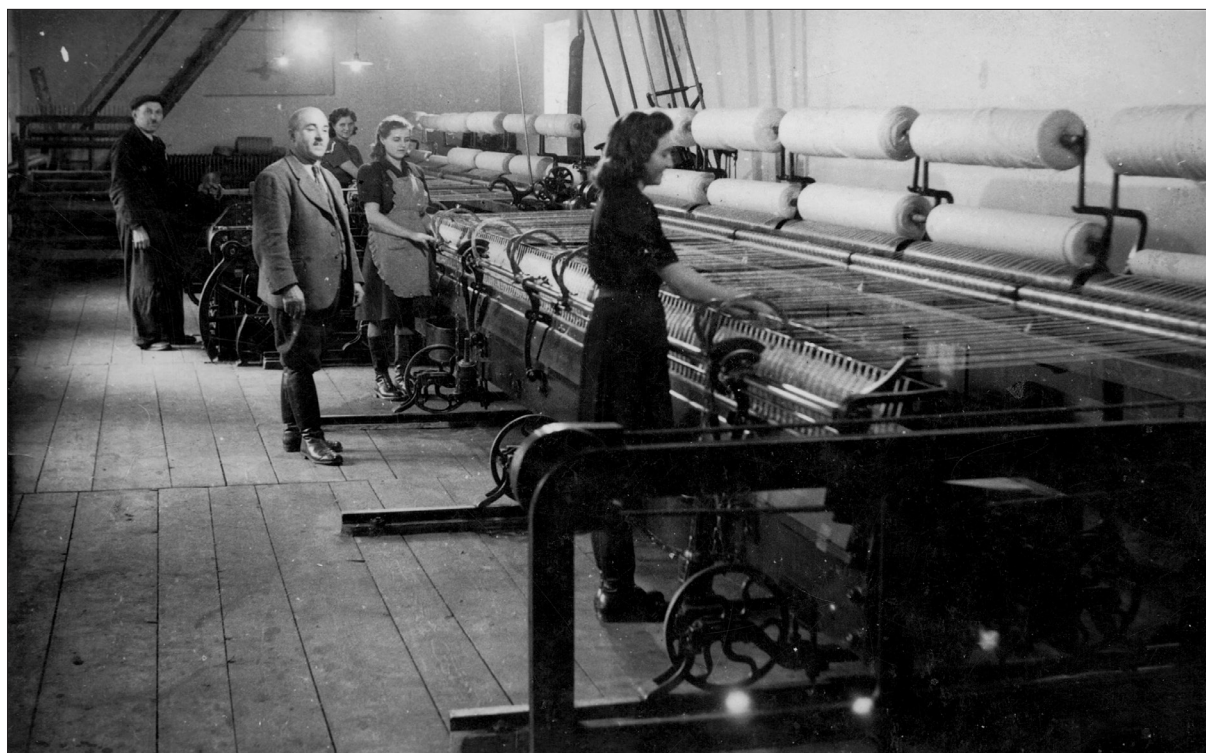
16. ábra 25 éves jubileum

17. ábra Kisüzemét fokozatosan fejlesztette nagyüzemmé

18. ábra 1948. április 17. (Bogdán Elemér fotója)

19. ábra 1948, az államosítás éve (Bogdán Elemér fotója)